

TARTU ÜLIKOOLI NARVA KOLLEDŽ
EESTI KEELE JA KIRJANDUSE LEKTORAAT

Mihhail Sorokin
KEELEGA SEOTUD METAFOORID EESTI AJAKIRJANDUSES

Bakalaureusetöö

Juhendaja Larissa Degel, PhD

NARVA 2014

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

.....

/töö autori allkiri/

.

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. METAFOORID KEELELISES MAAILMAPILDIS	5
1.1. Keeleline maailmapilt	5
1.2. Metafoorid keelekasutuses	6
1.3. Kognitiivne metafooriteooria	7
2. KEELEST MEEDIA TEKSTIDE MATERJALI ALUSEL	11
2.1. Meediatekstid uurimismaterjalina	11
2.2. Uurimuse meetodika	12
2.3. Keele isikustamine	14
2.4. Keele ruumilisus	18
2.5. Keel kui füüsiline ese	22
2.6. Keel on osadest koosnev tervik	25
2.7. Keel on takistus või keerukus	26
2.8. Keel on omand	26
3. KEELEGA SEOTUD METAFOORIDE ANALÜÜS	28
KOKKUVÕTE	34
KIRJANDUS	36
SUMMARY: Language-related Metaphors in Estonian Written Media	38

SISSEJUHATUS

Igapäevane suhtlemine keele abil on inimestele üsna loomulik ja enesestmõistetav tegevus, nii et sageli ei pöörata sellele erilist tähelepanu, kuid just see võime eristab inimest teistest elusolenditest. Keele all mõeldakse kõigepealt loomulikku keelt, mida rakendatakse verbaalse suhtlemise vormis. Kõik normaalse kognitiivse arenguga inimesed oskavad vähemalt üht mingisugust loomulikku keelt. (Karlsson 2002: 15-16)

Inimesed kasutavad keelt erinevalt: informatsiooni edasiandmiseks, oma mõtete ja tunnete väljendamiseks või teiste keelte õppimiseks. Keele abil aga võib ka rääkida keelest ja erinevatest keelenähtustest. Keel on iseenesest abstraktne mõiste. Rääkides abstraktsetest asjadest ja nähtustest, püüavad inimesed tihtipeale toetuda lihtsamatele ja arusaadavatele asjadele, mida võib puudutada või vähemalt silmaga näha. See aitab neil abstraktsetest mõistetest paremini aru saada või võrrelda neid olemasolevate käegakatsutavate asjadega. Niisiis tuleb välja, et räägitakse sellistest asjadest tihtipeale pigem kujundlikult, kasutatakse metafoore.

Meie globaliseerivas maailmas on keele roll viimaste aastate jooksul tunduvalt tugevnenud, sest keelest on saanud poliitiline objekt ja ressurss, aga samuti ka rahvuse identiteedi oluline komponent ning kollektiivsete õiguste sümbol (Rannut jt 2003: 21). See kindlasti leiab peegelduse ajakirjanduses. Selle töö eesmärk on selgitada välja, milliseid metafoore kasutatakse kaasaegses eestikeelses ajakirjanduses, kui räägitakse keelest. Uurida metafoore on oluline igas keeles, sest metafoorides toimub sõnade tähenduste muutusi, tekib uusi seoseid sõnade ja tähenduste vahel. Metafooride kaudu võib jälgida keele arengut, uurida muutusi ning mõista, kuidas me sellest räägime ning kuidas seda kujutame ette.

Ajakirjanikud kirjutavad tavaliselt sündmustest, mis leidsid aset hiljuti või varsti toimuvad, ning samas kasutavad harilikult tänapäevast sõnavara ja sellele ajahetkele omaseid keelelisi malle, mis loob kaasajale vastava tervikpildi. Siit võib järeldada, et metafooride uurimisel ajakirjanduses saab jälgida kõige „värskeimad“ muutusi keeles.

See töö põhineb kognitiivsel metafooriteoorial, mille aluspanijad on keeleteadlane George Lakoff ja psühholoog Mark Johnson. Peale selle olen uurinud ja kasutanud oma töös ka teisi teemakohaseid käsitlusi, mis laiendavad, selgitavad ja kohandavad teooriat

eesti oludele. Kognitiivse metafooriteooria järgi (Lakoff, Johnson 2011: 35-38) on metafoorid inimese igapäevaelu lahutamatu osa. Metafoor ei ole ainult keelenähtus, vaid metafoorsed on ka inimese mõtlemisprotsessid. Seetõttu leidub iga inimese kõnes üsna palju metafoore, st nende sagedus on piisavalt suur (Allik 1997: 40).

Kognitiivsest vaatenurgast metafooride uurimustega tegeldi Eestis juba varemgi. Metafooride põhiliste uurijate hulka kuuluvad Asta Õim (2003, 2004), Haldur Õim (1997, 2008), Katre Õim (2005, 2007) ja Renate Pajusalu (2009). Viimaste aastate vältel on nad teinud palju uurimusi ning kirjutanud temaatilisi artikleid, mis avaldati keeleteaduslike artiklite kogumikes, Emakeele Seltsi aastaraamatutes ja ajakirjades Keel ja Kirjandus, Oma Keel jt. Metafooride uurimusega on tegelnud oma lõputöodes ka bakalaureuse- ja magistriõppe üliõpilased.

Selle töö uuritav allikate valim koosneb tüüpilistest tänapäevase eestikeelse meedia esindajatest: üleriigiline ajaleht Eesti Päevaleht ja kultuurileht Sirp. Uurimus toetub ülalmainitud allikates aastal 2013 ilmunud artiklites kasutatud metafooridele, kus esineb sõna *keel*. Need metafoorid on kvalitatiivse analüüsi ühikud. Metafooride leidmiseks olen sisestanud digitud ajalehtede numbrite vaatamisel otsingusõnaks *keel* ning kirjutanud metafoore sisaldavaid lauseid välja koos viidetega allikale. Pärast seda olen klassifitseerinud leitud metafoorid vastavalt nende sisule mitmeks tähendusrühmaks ning esitanud saadud andmed tabelite kujul. Tulemusena sain pildi, kuidas kujundlikult räägitakse keelest tänapäevases ajakirjanduses. Uurimuse andmete analüüsimisel rakendatakse ka kvantitatiivseid meetodeid (summeerimine, loendamine).

Töö koosneb kolmest osast. Esimeses osas kirjeldan kognitiivse lingvistika aluseid, keelelist maailmapilti ning metafoori mõistet. Teises osas esitan meediatekstidel põhineva ning kognitiivsest metafooriteooriast lähtuva keelekasutuse uurimuse. Kolmandas osas analüüsin saadud tulemuste põhjal kujundeid, mis esinevad keelega seotud metafoorides, ning otsin ka nende tekkimise põhjusi.

1. METAFOORID KEELELISES MAAILMAPILDIS

1.1. Keeleline maailmapilt

Oma elu jooksul saab inimene väga palju teadmisi erinevate asjade kohta, mis ümbritsevad teda. Neid teadmisi omandatakse nii oma kui ka teiste inimeste kogemuste põhjal. Teadmised, ettekujutused ja arusaamad maailma objektidest, nähtustest ja protsessidest moodustavad inimeste teadvuses kontseptuaalse maailmavaateliste teadmiste süsteemi ehk maailmapildi (Degel 2007: 13).

Üldiselt nimetatakse maailmapildiks „inimese tunnetustegevust suunav ja seda kultuuri kui tervikuga seostav teadmiste süsteem“ (EE 1992, 6). Maailmapilti käsitletakse ja tõlgendatakse erinevatest vaatevinklitest. Maailmapildi võib defineerida ja vaadelda filosoofia, etnoloogia, psühholoogia, sotsioloogia jne seisukohalt (Degel 2005: 99). See tähendab, et iga teadusharu defineerib maailmapilti omamoodi, rõhutades seejuures ka erinevaid olulisi aspekte.

Sõltumata maailmapildi käsitlemisest ja defineerimisest, kasutatakse maailma tajumise väljendamiseks ja kirjeldamiseks keelt. Keele vahendusel peegeldame ja mõtestame tegelikkust, nimetame asju ja nähtusi, anname oma teadmist edasi. Oluline on aga see, et keel mõjutab meie maailma tajumist. Meie keele piirid osutavad ka meie maailma piiridele, seetõttu ei saa millestki mõelda, kui seda pole võimalik sõnaga nimetada (Wittgenstein 1996: 155). See tähendab, et kui millegi jaoks puudub keeles mingi sõna või mõiste, siis see asi või nähtus ei saa eksisteerida ka meie maailmapildis.

Keel loob oma maailmapilti, mida nimetatakse keeleliseks maailmapildiks. Üldine keeleline maailmapilt on olematu abstraktsioon, selle asemel aga eksisteerivad konkreetsete rahvuskeelte keelelised maailmapildid (Kornilov 2003: 113). Sellest võib järeldada, et igas keeles on oma unikaalne keeleline maailmapilt, milles peegelduvad selle keele kasutajate arusaamad, ettekujutused ja teadmised ümbritsevast maailmast.

Urmas Sutropi (1999: 113) arvates on iga rahva maailmapildi aluseks rahvatarkus. Rahvatarkus struktureerib maailma ja sellele vastava maailmapildi. Maailmapilti võib omakorda jagada kaheks: asiseks ja mentaalseks. Asine maailmapilt koosneb materiaalsetes asjadest. Mentaalne maailmapilt on hoopis vastupidine ning koosneb abstraktsetest mõistetest ja nähtustest, mida ei saa silmaga näha või puudutada. Seetõttu

ongi mentaalne maailmapilt kõige huvitavam uurimiseks, aga samuti ka kõige raskemini tabatav.

Haldur Õim kasutab sõna *rahvatarkus* asemel terminit *naiivteooria* (*naive theory*). Sõna *naiivne* tähendab seda, et sellistel teooriatel ei ole teaduslikku alust. Keeleline maailmapilt võib liigendada mitmeks naiivteooriaks, milles kajastuvad rahvakultuuri arusaamad erinevate maailmafragmentide ehitusest ja seaduspärastest. On üldiselt tunnustatud, et mentaalse maailmapildi liigendamisel moodustatud naiivteooriad on konstrueeritud inimeste kogemuse põhjal, mille algtasandiks on vahetud füüsilised ja kehalised kogemused. (H. Õim 1997: 256-259)

Tähenduste ülekanded erinevate naiivteooriate vahel on metafooride tekkimise aluseks, mille kasutamisele keskendungi oma töös.

1.2. Metafoorid keelekasutuses

Keel on inimese tegevuse, mõtlemise ja tema kogemuste produkt, mistõttu on täitsa loomulik, et keel kajastab inimese maailma. Keel eksisteerib ainult siis, kui eksisteerib inimene, ja muutub koos inimesega, peegeldades tema elu, olmet, mõtlemisviisi ja ümbruskonda. Keele kujunemisel ja arenemisel mängib olulist rolli metafoor, mis on sõnade uute tähenduste allikaks. (Trojanova 2003: 13-14)

Mõiste *metafoor* on saanud alguse kreeka keelest, kus tähendab 'midagi teise kohta kandma, üle kandma' (Vainik, Velt 2006: 105). Metafoori uurimisega hakati tegelema juba antiikajal. Vanakreeka filosoof Aristoteles oma teoses „Luulekunstist“ (2003: 47) on kirjutanud, et metafoor on „võõra nime ülekanne“. Antiikaja teadlased on pööranud tähelepanu ka metafooride kasutamise eesmärkidele. Nende arvates kasutatakse metafoore, kui tahetakse eset näitlikustada, selle omaduse ilustamiseks, suurendamiseks või vähendamiseks, aga samuti ka üleliigsete sõnade või rõveduste vältimiseks. Tol ajal käsitleti metafoori peamiselt nagu ilukirjanduse vahendit. (Trojanova 2003: 15)

Sellist käsitlust nimetatakse klassikaliseks arusaamaks metafoorist. Tänapäevase käsitluse järgi on metafoorid muutunud päris tavaliseks inimkeele nähtuseks, et keelekasutajad ei märka harilikult nende kasutamist. Praegu räägitakse metafoorist nagu

keele lahutamatus osast, kuid tavaarusaama järgi kuulub metafoor siiaamaani kirjameeste stiililiste vahendite hulka (Tenjes 2010: 75).

Meie argikeel on tõeliselt täis erisuguseid metafoore. Nende kasutus on kõigepealt seotud sellega, et keeles ei ole piisavalt sõnu, et kõigil sõnadel võiks olla ainult üks konkreetne tähendus. Arvatakse, et igas loomulikus keeles on olemas kriitilise sõnavara piir, mille ületamine viiks selleni, et keel poleks enam omandatav. Samuti metafoor on mõnikord otseses tähenduses väljendist lühem ja värvikam. (Pajusalu 2009: 106-107)

Viimaste aastate jooksul on teadlaste huvi metafooride vastu tunduvalt tõusnud. Metafoorid on muutunud oluliseks uurimustemaks ning mõjutanud palju teooriaid, mis püüavad kirjeldada kõne mõistmist. Metafooride abil on lihtsam uurida seda, mis toimub kõneleja ja kuulaja teadvuses lause ütlemissel ja arusaamisel. (Allik 1997: 39)

1.3. Kognitiivne metafooriteooria

Metafooride uurimisega tegeleb tänapäeval eelkõige kognitiivne lingvistika, mis tekkis 1970. aastatel ning mille algus on tugevasti seotud psühholoogiaga. Teaduse peamiseks uurimisobjektiks on tähenduse mõistmine keelelises, psühholoogilises ja kultuurilis-sotsiaalses sisus ning tähenduse „konstrueerimine“ suhtlemises. (H. Õim 2008: 617-620)

Uue teadusharu tekkelugu on seotud sõnatähenduste olemust selgitavate uurimustega, mille käigus selgus, et inimesed kategoriseerivad tegelikkust hägusamate prototüüpide abil. Prototüübi olulisteks tunnusteks ei ole ainult tüüpiline välimus, vaid ka tüüpiline funktsioon. Me saame kasutada eseme kohta sõna *raamat*, kui ese sarnaneb raamatu prototüübiga meie ajus ning omab raamatuga sarnast funktsiooni, aga paksu ajakirja või telefoniraamatu kohta ei saa kasutada sõna *raamat*, sest nende funktsioon ei vasta raamatu funktsioonile, hoolimata raamatuga sarnasest välimusest. Niisiis, võib öelda, et *raamatu* kategooria piirjooned on üsna hägusad. (Karlsson 2002: 240)

Tänu prototüübiteooriale hakati kategooriatest mõtlema ruumiliselt. Võimalikuks nähtuseks osutusid kategooriatevahelised üleminekud ja kõnealuse eseme kuulumine korraga mitmesse kategooriasse. Selline lähenemine tõi muutusi ka sõnade semantikasse. Sõna tähendus ei olnud enam kergesti defineeritav ega kirjeldatav semantiliste tunnuste abil. (Vainik, Kirt 2008: 230)

Uus sõnade semantika käsitus andis võimaluse heita pilku teisest vaatenurgast ka metafooridele, nii et tekkis uus kognitiivse lingvistika osa – metafooriteooria. Kognitivistliku käsitluse järgi on metafooride kasutamine keeles seotud inimeste psühholoogiliste vajadustega. Kõigepealt kasutatakse metafoore keerukates olukordades, kui mõtte väljendamine nõuab tavapärasest suuremat väljendusjõudu. Uuringute põhjal on avastatud, et metafooride abil saab inimene oma mõtteid kergemini väljendada, eriti sellistel juhtudel, kui sõnade kasutamine otseses tähenduses on üsnagi raske või koguni olematu. Samuti võimaldavad metafoorid täpsemalt peegeldada emotsionaalseid seisundeid. (Vainik, Velt 2006: 106)

Üks silmapaistvaid kaasaegseid metafooriuurijaid ning kognitiivse semantika arendajaid on ameerika keeleteadlane George Lakoff. Aastal 1980 avaldas ta koos psühholoog Mark Johnsoniga raamatu „Metaphors We Live by“ (ek „Metafoorid, mille järgi me elame“, tlk Ene Vainik, 2011), kus käsitletakse kognitiivset metafooriteooriat.

Lakoffi ja Johnsoni (2011: 35-38) järgi on metafoorid inimese igapäevaelu lahutamatu osa. Metafooridele on rajatud ka inimeste mõtlemist ja tegutsemist suunav mõistesüsteem. Metafoorid mõjutavad inimeste mõtlemisviisi ja igapäevaseid tegevusi. Samas väidavad autorid, et metafoor ei ole ainult keele või sõnade küsimus, vaid metafoorsed on ka inimese mõtlemisprotsessid. Inimeste mõistete süsteem on kujundatud ja vormitud metafooride abil.

Lakoffi ja Johnsoni kognitiivse metafooriteooria keskmes on mõistemetafoor ehk kontseptuaalne metafoor (*conceptual metaphor*). Renate Pajusalu arvates (2009: 109) on mõistemetafoori puhul tegemist üldistusega, mida kasutatakse konkreetsete metafooride loomisel ja tõlgendamisel.

Kontseptuaalse metafoori puhul kantakse ühe mõisteala struktuur üle teisele mõistealale (Tenjes 2010: 77). Üks mõisteala (lähtevaldkond, *source domain*) on tavaliselt konkreetne, nt RAHA, teine on aga abstraktne (sihtvaldkond, *target domain*), nt AEG. Metafoorse ülekande tulemuseks on näiteks metafoorne mõiste AEG ON RAHA. Mõistemetafooride puhul on oluline see, et sihtvaldkonda kanduvad täielikult või osaliselt ka lähtevaldkonna omadused nii, et tekkib terve mõistete süsteem, mis põhineb sellel mõistel. (Vainik, Velt 2006: 105)

Selle illustreerimiseks tuuakse metafoorse mõiste AEG ON RAHA peegeldust kõneväljendites:

- (1) Sa *raiskad* mu aega.
- (2) Püüa oma aega *säästlikult* ümber käia.
- (3) Haigusega *kaotas*in palju *väärtuslikku* aega.
- (4) Peaksime arvestama reaalse *ajakuluga*.

Näidetest on nähtav, et rääkides ajast, kasutatakse tihtipeale samasuguseid sõnu nagu sel juhul, kui räägitakse rahast. See tõestab seda, et meie kultuuris on ajast saanud hinnaline vara. (Lakoff, Johnson 2011: 39-40)

Peale ülalmainitud nn struktuursete metafooride võib eristada ja käsitleda ka teisi metafooride liike. Esimene neist on suunametafoorid, mis on seotud mõistete suhtelise paigutusega ruumis, nt ÜLAL-ALL, EES-TAGA, SISSE-VÄLJA, SÜGAV-MADAL jt. Metafoorsed orientatsioonid on põhjendatud meie füüsilise ja kultuurilise kogemusega. Suunametafoorid omistavad mõistele ruumilise paiknemise, nagu teevad seda näiteks metafoorid ÕNNELIK ON ÜLAL ja vastupidi KURB ON ALL. Mõistete suunatus viib selliste väljenditeni nagu *Olen täna kõrgendatud meeleolus* või *Mu tuju langes*. (Lakoff, Johnson 2011: 46-47)

Kasutades kõnes kaassõnu, mis väljendavad oma algtähenduses ruumisuhteid, saab rääkida palju erinevatest asjadest, mis ei ole seotud ruumiga. Üks levinuimad nähtusi on aja väljendamine ruumis. Eesti keeles kasutatakse ajast rääkimiseks selliseid kaassõnu, nagu *eest, peale, pärast, tagasi* jt (nt *kolme aasta eest, kahe nädala pärast, kolm aastat tagasi, peale sööki*). Näidete abil võib näha, kuidas keelekasutaja saab ajast aru ruumi kaudu. (Veismann 2011: 9)

Järgmine metafooride rühm on olemismetafoorid, mis tähendavad sündmuste, toimingute, emotsioonide, ideede jmt käsitamist entiteetide (olemuste) ja ainetena. Nende aluseks on inimlik kogemus füüsiliste objektidega. Kuigi paljud asjad ei ole eraldiseisvad ja selgelt piiritletud (nt mäed või hekid), kategoriseerime neid niiviisi, nagu nad oleksid eraldiseisvad ja selgelt piiritletud. Näiteks võib sõna *inflatsioon* metafoorselt entiteedina käsitada järgmiselt: *Inflatsioon alandab* meie elatustaset. Peame *inflatsiooniga võitlema*. *Suuremat inflatsiooni* me üle ei ela. Näidetest selgub, et *inflatsiooni* entiteedina käsitlemine võimaldab sellele nähtustele viidata, seda mõõta, selle suhtes käituda jpm. (Lakoff, Johnson 2011: 58-59)

Olemismetafoorid asustavad kontseptuaalse ruumi olemistega. Isegi tavalised sõnad kujutavad endast metafoori, millega me kehalise kogemuse üldistame. „Asjad ja nähtused, millega me saame opereerida või mis näivad meile mõjuvat ühe sidususena, saavad piiritletud ühe sõnaga, olgugi et füüsiliselt oleks raske nende piire kindlaks teha (*pilv, mägi, vihm*). Aprioorset ei ole asjadel piire või need on ebamäärased, asjad saavad piiritletuks alles meie tajuliigutuslikus vastasmõjus nendega“. (Ott 2011: 4)

Olemismetafooride alaliik on isikustamine, mis tekib, kui füüsilist objekti esitatakse isikuna. Need on kõige kergemini äratuntavad metafoorid. Isikustamise puhul käsitame mõnd mitteinimlikku nähtust inimesena. Näited: *Elu on mind alt tõmmanud*. See *fakt räägib* vastu tavateooriatele. (Lakoff, Johnson 2011: 66)

Kognitiivse metafooriteooria seisukohalt on keeles metafoorne kõik, mis ei ole seotud konkreetse füüsilise kogemusega. Tegemist on otsese keelekasutusega näiteks siis, kui räägime füüsiliste asjade paiknemisest, liikumisest, asenditest. Kui aga samad väljendusvahendid kasutatakse näiteks ajamõistete edasiandmiseks, siis toimub sel juhul metafoorne ülekanne. (Tragel 2002: 276)

2. KEELEST MEEDIA TEKSTIDE MATERJALI ALUSEL

2.1. Meediatekstid uurimismaterjalina

Bakalaureusetöö teises osas esitan kognitiivsest metafooriteooriast lähtuva uurimuse, kus pöoran tähelepanu eelkõige sellele, kuidas räägitakse keelest tänapäevases Eesti ajakirjanduses ning milliseid metafoore selleks kasutatakse. Kõigi ajakirjanduslike tekstide keelekasutust peetakse avalikuks keelekasutuseks, st vastuvõtjaskond pole piiratud (Kasik 2009: 24).

Avalikule keelekasutusele on iseloomulik orienteerimine moele, trendidele, epateerivale väljendusele. Kui tuntud ja mõjuka inimese suus või käe all sünnib mahlakas metafoor, siis levib see päris kiiresti üldisesse kasutusse. See on päris normaalne nähtus ja sel juhul ei ole midagi halba, aga oluline on, et uus väljend järgiks eesti keelele omast kujundikasutust, vormianaloogiaid, lauseehitust jm. (A. Õim 2011: 3)

Ajakirjanduskeel on üsna lai kirjakeele valdkond, mida ei ole võimalik üheselt määratleda. See valdkond koosneb „stilistiliselt väga erinevatest osadest, kaasa arvatud tsitaadid, rohkem või vähem kunstilised tekstid (esseed, vested, reklaamid) või stilistilistel eesmärkidel kasutatud mittekirjakeelsed keelendid (kõnekeelsed ja murdekeelsed väljendid jms)“ (Kasik 2009: 24).

Ajakirjanduses ilmuvaid tekste jagatakse põhiliselt kaheks rühmaks: faktilood ja arvamused. Tüüpilised faktilood on uudised, mille puhul kasutatakse narratiivi ehk tegeldakse sündmuste edastamisega. Tüüpilised arvamused on juhtkirjad, kolumnid, kus autor tegeleb oma seisukoha või väite tõestamise ja põhjendamisega. Kindlad žanritevahelised piirid aga puuduvad, sest pole olemas puhtast suhtumiseta uudist ega arvamust. Uudiste valik ja esitamise viisid ning hierarhia sisaldavad autori hoiakut, samuti toetub iga arvamus faktidele, et neid kommenteerida. (Kasik 2008: 50-51)

Meediakeel on sisuliselt metafoorne, ehk isegi keskmisest enam. Ajakirjanikud pingutavad, et luua juba tavapäraste metafooride kõrvale ka uusi mahlakaid keelelisi kujundeid. Meediatekstides võib kohtuda kahte tüüpi metafooridega. Esimesse rühma kuuluvad igapäevased argikeele metafoorid, mida inimesed tihti ei teadvusta kui metafoore. Teine rühm on teadlikult ja eesmärgipäraselt konstrueeritud värsked

metafoorid, mille autoriteks on ajakirjanikud. Sellised metafoorid torkavad kohe lugejatele silma, sest kõlavad uudset ja ebatavaliselt. (Põhjala 2011: 7)

2.2. Uurimuse metoodika

EKSS (2009, II) järgi on *keel* mitmetähenduslik sõna, sõnaraamatus on esitatud 7 erinevat tähendust. Esitan allpool 3 neist (1., 3. ja 5. tähendus), mis käivad minu uurimuse kohta. Kaldkirjas on toodud ka vastavad kasutusnäited.

KEEL

1. toitu haarata, segada, maitsta ja neelata aitav ning häälitsemisel osalev liikuv elund suuõõne põhjas, inimesel tähtis ka kõneelundina.

Keele näärmed, lihased. Roosa, punane, täpiline keel. Liigutab keelt suus.

3. inimese olulisim suhtlemisvahend, mõtete ja tunnete vahendaja

a. (üldiselt). *Suuline, kirjalik keel. Loomulikud, kunstlikud keeled.*

b. (mingi rahva v. rahvuse suhtlemisvahendina). *Soome, araabia, poola keel.*

c. (eripärane) keelepruuk, väljendusviis või stiil. *Õpilaste, sõdurite keel.*

5. sümbolite ja reeglite kogum informatsiooni edastamiseks

Algoritmikeel, programmeerimiskeel, sümbolikeel

Sõna *keel* 1. tähendus on otsene tähendus, tegemist on füüsilise käegakatsutava esemega (inimese elundiga). Sõna *keel* 3. ja 5. tähenduse puhul on tegemist abstraktse mõistega, sest materiaalses maailmas ei eksisteeri ei *soome, poola, suulist keelt* ega *algoritmikeelt*. Arvatakse, et sõna *keel* 3. tähendus on otsese tähenduse metonüümne laiendus, antud juhul kasutatakse kehaosa selle funktsiooni asemel (Pajusalu 2009: 121).

Abstraktseid mõisteid või nähtusi ei saa käega katsuda, pildistada ega joonistada. Rääkides nendest, kipuvad inimesed tihtipeale toetuma lihtsamatele ja arusaadavatele asjadele, mis eksisteerivad materiaalses maailmas. Kognitiivse metafooriteooria seisukohast on KEEL mõistemetafoori sihtvaldkond, lähtevaldkonnad võivad olla aga erinevad. Selles uurimuses käsitletav *keel* on mitmeplaaniline ja kompleksne mõiste, mis hõlmab kõigepealt inimeste keelevõimet, aga võib esineda ka keeleoskuse ja rahvuskeelena. Mõistmaks, mida peetakse silmas keele all igas konkreetses näites, tuleb vaadata eelkõige kasutuskonteksti, kusjuures on mõnikord raske täpselt aktuaalset tähendust määratleda ka kontekstides.

Kõik leitud metafooride kasutusnäited pärinevad 2013. aastast ajalehtedest Sirp ja Eesti Päevaleht. Kokku oli vaadatud Sirbi 30 numbrit ja Eesti Päevalehe 80 numbrit ning leitud 130 erinevat metafoori, milles esineb sõna *keel*. Uuritud ajalehtede numbrid on võetud erinevatest kuudest, selleks et käsitletavate teemade valik ja nende autorite hulk ning järelkult metafooride loetelu oleks laiem ja mitmekesisem.

Eesti Päevaleht on eestikeelne üleriigiline ajaleht, mis ilmub igal tööpäeval, ja sisaldab artikleid, mis puudutavad nii Eesti kui ka teiste riikide elu, kultuuri, sporti. Laupäeviti ilmub ka Eesti Päevalehe Laupäevaleht, mis pakub uudiste kõrval ka meelelahutuslikku lugemist meeldivaks ajaviiteks. Eesti Päevaleht on mõeldud laiale lugejaskonnale. Eesti Päevalehele viitamise puhul kasutan edaspidi lühendit EPL.

Sirp on eestikeelne üleriigiline kultuuriajaleht, mis ilmub üks kord nädalas. Sirbis ilmuvate artiklite autorite hulgas on tuntud Eesti kultuuritegelased, keeleteadlased, muusikud, arhitektid, lavastajad, kriitikud jne. Keel ja keelega seotud küsimused on üks Sirbis olulisimaid ja käsitletavamaid teemasid. Sirbi lugejaskond on võrreldes EPL-iga omajagu kitsam, sest ajaleht on mõeldud eeskätt inimestele, kes on huvitatud Eesti ja maailma tänapäevasest kultuurist.

Kõik uuritud ajalehtede numbrid on saadud Rahvusraamatukogu digiarhiivist DIGAR. Kõik digiarhiivis olevad ajalehed on saadaval pdf-formaadis ning identsed paber kandjal ajalehtedele. Metafooride leidmiseks olen sisestanud ajalehtede numbrite vaatamisel otsingusõnaks *keel* ja selekteerinud siis vajalikku informatsiooni välja. Kvalitatiivse analüüsi ühikuks on metafoorid, kus esineb sõna *keel*. Uurimise käigus olen kirjutanud metafoore sisaldavaid lauseid välja koos viidetega allikale. Pärast seda olen klassifitseerinud leitud metafoorid vastavalt nende sisule mitmeks tähendusrühmaks.

Bakalaureusetöö käesolev osa koosneb mitmest alapeatükist ning igas alapeatükis käsitletakse tähenduse poolest lähedasi mõistemetafoore, mille realiseerumist keeles vaadeldakse meediatekstide materjali alusel. Need alapeatükid on:

- 1) keele isikustamine (mõistemetafoorid KEEL ON ELUSOLEND, KEEL ON INIMENE, KEEL ON TEGEVUSE SOORITAJA, KEEL ON AGRESSOR jt);
- 2) keele ruumilisus (mõistemetafoorid KEEL ON RUUM, KEEL ON OBJEKT RUUMIS, KEEL ON KOHT, KEEL ON MAHUTI, KEEL ON PIND jt);

- 3) keel kui füüsiline ese (mõistemetafoorid KEEL ON FÜÜSILINE ESE, KEEL ON TAJUTAV ESE, KEEL ON PEEGEL, KEEL ON VUNDAMENT, KEEL ON TUGI jt);
- 4) mõistemetafoor KEEL ON OSADEST KOOSNEV TERVIK;
- 5) mõistemetafoor KEEL ON TAKISTUS VÕI KEERUKUS;
- 6) mõistemetafoor KEEL ON OMAND.

Kõik ajakirjandusest leitud metafoorid on esitatud tabelite kujul, mis koosnevad neljast tulbast. Esimeses tulbas on metafoori järjekorranumber, teises tulbas on metafoor, kolmandas tulbas on meediast võetud metafoori kasutusnäide (tavaliselt on toodud üks lause, väga pikkade lausete puhul on esitatud lause osa, et metafoor oleks nähtav) ning neljandas tulbas on tsitaadi allikas. Allika viitamisel on toodud perioodilise väljaande nimetus, kuupäev, number ja lehekülg.

Olgu mainitagu, et metafooride rühmitamisel, tuvastamisel ja tõlgendusel mängib oma rolli ka autori subjektiivsus, mis selle teema käsitlusel on mõnel määral möödapääsmatu.

2.3. Keele isikustamine

Selles alapeatükis on toodud palju näiteid, milles võrreldakse keelt inimesega, keele arengulugu kõrvutatakse inimese eluga või keel esineb lausetes tegevuse sooritajana ehk subjektina. Abstraktne mõiste *keel* muutub lausetes inimeseks, kes oskab midagi teha, kedagi mõjutada või muuta oma seisundit. Kui elutule esemele või abstraktsele mõistele omistatakse elusolendi või inimese võimeid ja omadusi, siis on tegemist isikustamisega ehk personifikatsiooniga. Argikeeles peetakse seda harilikult ilukirjanduslikuks võtteks, kuid kognitiivse lingvistika seisukohalt on meie igapäevane suhtlemine igasuguseid personifikatsiooni näiteid täis, ainult et mõnikord ei pane me neid tähele.

Tabel 1. Metafoorid, mis väljendavad keele isikustamist

Nr	Metafoor	Näide meediatekstist	Näite allikas
Mõistemetafoor KEEL ON INIMENE			
1	Keel elab	Igasugused mured kipuvad närima, päris kindel võin olla ainult selles, et niikaua kuni elan, <u>elab</u> ka minu riik, rahvas ja <u>keel</u> .	Sirp 22.2.13, nr 8: 32
2	Keel jääb ellu	Häda ongi selles, et väiksemad vähemus- ja	Sirp 18.10.13,

		riigikeeled kaovad ja ainult suured maailmakeeled jäävad ellu.	nr 39: 13
3	Elav keel	Algse kohanime hoiab alles <u>elav keel</u> , mitte surnud kirjasõna.	EPL 23.8.13, nr 163: 11
4	Keele tapmine	Kurvem on <u>keele</u> tahtlik <u>tapmine</u> .	EPL 26.8.13, nr 164: 10
5	Keelt elustama	Munne tahab julgustada Eesti vähemusrahvusi, nagu setusid ja võroksi, oma <u>keelt elustama</u> ja edasi kandma.	EPL 7.8.13, nr 152: 7
6	Keele elustamine	<u>Keele elustamine</u> nõuab ühiskonnalt tahet kasutada vähemuskeelt kõigil ühiskonna aladel.	Sirp 18.10.13, nr 39: 13
7	Keelel on nimi	Ja tegelikult tsiteerisin äsja hoopis teda, kohaldades <u>keelte</u> ja maade <u>nimed</u> .	EPL 25.2.13, nr 39: 10
8	Keelel on päritolu	See puudutab nii keelesüsteemi osade kirjeldusi, keeleteaduslike diskussioonide tava kujundamist, huvi <u>keele päritolu</u> ja tegeliku kasutuse vastu kui ka keele ja kultuuri teemade väärtustamist.	Sirp 20.12.13, nr 48; Keele infoleht 26: 2
9	Keelel on vajadused	<u>Keel vajab</u> nii vabadust ja arenguruumi kui ka piiranguid ja hoolet.	Sirp 20.9.13, nr 35; Keele infoleht 25: 3
10	Keelel on vaenlane	Praegu on vene keele mõju kõige suurem ja arenev naftatööstus metsaneenetsi <u>keele suurim vaenlane</u> .	Sirp 18.10.13, nr 39: 9
11	Keelel on seisukoht	Kas pole <u>keele seisukohast</u> hoopis halvem, kui sünnivad ja juurduvad vigased ülejalatõlked?	EPL 30.5.13, nr 105: 11
12	Keel on ohustatud	Karjala <u>keel on tõsiselt ohustatud</u> .	EPL 07.8.13, nr 152: 7
13	Keelt kaitsma	Olen nõus, et eesti <u>keelt tuleb kaitsta</u> , see on meie kultuurilise iseduse alus.	EPL 17.12.13, nr 245: 11
Mõistemetafoor KEEL ON TÄHTIS (MAINEKAS) INIMENE			
14	Lugupidamine keele vastu	<u>Lugupidamine</u> ja <u>hoolivus</u> oma <u>keele vastu</u> võiks aga väljenduda ka selles, et oskame	EPL 30.5.13, nr 105: 11

15	Hoolivus keele vastu	pingevabalt, liigse ärritumiseta enda ümber kuulda ja taluda teisi keeli nende ehtsal, tõlkimata kujul.	
16	Keelele uhke olema	Seevastu oma <u>keelele uhkete</u> prantslaste reaktsioon sotsiaalmeedias oli mõistagi üsna karmilt rahulolematu.	EPL 25.2.13, nr 39: 9
17	Austus keele vastu	Meie <u>austus</u> oma <u>keele vastu</u> pole siiski päriselt kadunud, see on kuskil peidus, lööb välja instinktiivselt seal, kus poleks vaja.	EPL 11.12.13, nr 241: 11
Mõistemetafoor KEELE ARENGUTEE ON INIMESE ELU			
18	Keele küpsus	Etümoloogiasõnaraamatu olemasolu on peetud üheks <u>kirjakeele küpsuse</u> tunnuseks.	Sirp 15.3.13, nr 11; Keele infoleht 23: 1
19	Vananenud keel	Eesti seadusloomet ei saa vanuselt võrrelda Rootsi omaga, kus tuleks nii mõnigi <u>vananenud keelega</u> õigusakt ümber kirjutada.	Sirp 20.12.13, nr 48; Keele infoleht 26: 7
20	Vana keel	<u>Vana keel</u> enam ei kehtinud ja uus ei olnud veel omandatud.	Sirp 22.11.13, nr 44: 22
21	Keel hääbub	Uusajal aga germaniseerusid preislased täielikult ja nende <u>keel hääbus</u> , 20. sajandil pidid maalt lahkuma ka nende saksastunud järeltulijad.	EPL 14.1.13, nr 9: 12
22	Keele surm	<u>Keele surm</u> ei alga mitte sellest, kui puhuti vajub rüppe Korrektor Aru väsinud käsi.	EPL 17.12.13, nr 245: 11
23	Keel sureb	Kui <u>sureb keel</u> , siis hukub ka rahvas!	Sirp 18.10.13, nr 39: 13
24	Väljasurev keel	Yana Toom ütles intervjuus Vene väljaandele Russki Reportjor, et eesti <u>keel</u> ja eestlased on <u>väljasurevad</u> nähtused.	EPL 11.2.13, nr 29: 4
Mõistemetafoor KEELE OMADUSED ON INIMESE OMADUSED			
25	Mainekas keel	Keele säilimise seisukohast on väga oluline, et <u>keel</u> oleks <u>mainekas</u> .	Sirp 20.9.13, nr 35; Keele infoleht 25: 4
26	Vaoshoidud keel	„Entsüklopeedilise palee” kontekstis näib	Sirp 15.11.13,

		kunstniku poeetiline <u>keel</u> veelgi <u>vaoshoitumana</u> .	nr 43: 22
27	Lonkav keel	Mõtlesin Kambodža paadipoisile, kes <u>lonkavas</u> inglise <u>keeles</u> seletas, et ta pole kunagi ühelgi teisel maal käinud.	EPL 13.2.13, nr 31: 11
28	Tugev keel	Eesti <u>keel</u> suudab <u>tugeva</u> ja <u>elujõulisena</u> püsida	EPL 28.2.13, nr 42: 6
29	Elujõuline keel	vaid siis, kui väli, keele kasutusala mitte-eestlaste hulgas on võimalikult lai.	
30	Keele elujõulisus	Kuna Tomingase sõnul on rahvuskultuuri säilimiseks vaja <u>keele elujõulisust</u> , ei tohi paberraamatuid kõrvale jätta.	EPL 14.1.13, nr 9: 5
Mõistemetafoor KEEL ON SUBJEKT (TEGEVUSE SOORITAJA), KEEL ON PÕHJUSTAJA			
31	Keel mõjutab	Tartu ülikooli majandusteooria vanemteaduri Ott Toometi sõnul <u>mõjutab keeleoskus</u> nii palka kui ka tööle saamist.	EPL 16.1.13, nr 11: 2
32	Keel hulgub ringi	Kui kaua <u>peab</u> meie kallid emakeel vaeslapse	Sirp 25.10.13, nr 40: 35
33	Keel kannatab	kombel maailmas <u>ringi hulkuma ja kannatama?</u>	
34	Keel astub (sisse)	Selle sõnaraamatuga <u>on eesti keel astunud</u> nende väheste keelte klubisse, mis võivad uhkustada seda laadi luksusega.	Sirp 15.3.13, nr 11; Keele infoleht 23: 3
35	Keel pakub	<u>Keel pakub</u> meile asjade mõtestamiseks ühe võtme, selle võtme, mille ta ise suudab kirjeldada, aga neid viise on veel.	Sirp 4.1.13, nr 1: 15
36	Keel viib	<u>Keel viib</u> otsejoones teadmiseni, vaikimine, saladuslikkus ja kehalisus seevastu ärgitavad kujutlusvõimet.	Sirp 4.1.13, nr 1: 15
37	Keel valitseb	Tartu, mis juba mõnd aega sama staatust sihib, oleks Reykjavíki kõrval alles teine linn, kus <u>valitsev emakeel</u> erineb inglisest.	Sirp 04.10.13, nr 37: 18
38	Keel muudab	<u>Keel muudab</u> inimese sisemaailma ning laps pole prügikast	EPL 21.1.13, nr 14: 5
39	Keel muutub	Üldise tendentsi võib kokku võtta nii, et <u>keel muutub</u> lihtsamaks.	EPL 18.11.13, nr 224: 2

40	Keel tahab viia	Siis oleme jõudnud sinna, kuhu eesti <u>keel</u> meid <u>viia tahab</u> .	Sirp 22.11.13, nr 44: 3
41	Keel tõmbab piiri	Tänapäevalgi kehtivad luule avaldamiseks võrdsed võimalused nii mees- kui naisautoritele ja isegi eesti <u>keel ei tõmba piiri</u> sugude vahele.	Sirp 15.11.13, nr 43: 3
42	Keel tuleb tagasi	Ma ei näe, et saksa <u>keel tuleks tagasi</u> ja <u>lökkaks kõrvale</u> inglise keele	EPL 20.2.13, nr 36: 5
43	Keel lükkab kõrvale		
Mõistemetafoor KEEL ON AGRESSOR			
44	Keele pealetung	Eesti valitsuse nõustajad näevad ohtu ennekõike inglise <u>keele pealetungis</u> kõrgkoolis ja teaduses.	Sirp 11.10.13, nr 38: 3
45	Keele ohvriks langeda	Rütmitäpsus <u>ei langenud</u> laulva itaalia <u>keele ohvriks</u> ja lõpu kandev piano helises õhus pikalt, luues ühe kontserdi nõiduslikema hetke.	Sirp 17.5.13, nr 20: 20
46	Keel võib hõivata	Ei usu, et saksa <u>keel võiks</u> taas <u>hõivata</u> positsiooni, mis sel oli sõdadevahelisel ajastul Kesk- ja Ida-Euroopas.	EPL 20.2.13, nr 36: 5
47	Keel hakkab võitma	Kui midagi on muutumas, siis mandariini <u>keel hakkab võitma</u> suuremat rolli.	EPL 20.2.13, nr 36: 5
48	Keele surve	Tundub, et enne uue sõna inglise <u>keele</u> ilmsel <u>survel</u> kasutuselevõtmist oleks tark kaaluda, kas niigi suure terminoloogilise koormuse juures on ikka tark tuua võõrsõna ühiskeelde või kannataks ka oma sõnadega asi ära ajada, teaduse jms taset hinnata ja ühissõidukis viibimise õigust tuvastada.	Sirp 8.2.13, nr 6: 20

2.4. Keele ruumilisus

Kognitiivse metafooriteooria seisukohast on ruum ja liikumine ruumis isikustamise kõrval väga metafooriderohke valdkond. Liikumine ruumis on inimestele arusaadav protsess, sest iga inimene elab ja liigub ruumis. See kehtib ka keele puhul. Siin on toodud hulk näiteid, kus räägitakse keelest nagu ruumist või mahutist. Samuti

metafoorides väljenduvad ruumilised suhted keele ja teiste esemete vahel või eri keelte vahel. Ruumilisus väljendub tihtipeale sisekohakäänete kasutamises. Sisseütlev tähendab liikumist keeleroumi, seesütlev tähendab viibimist selles ruumis ja seestütlev tähendab liikumist ruumist. Sisekohakäänetes esineb keel harilikult mahutina.

Tabel 2. Metafoorid, milles väljendub keele ruumilisus

Nr	Metafoor	Näide meediatekstist	Näite allikas
Mõistemetafoor KEEL ON RUUM (KESKKOND)			
1	Keeleroom	Üks, mis ühendas kõigi <u>keeleroomi</u> eksperte, oli soov leida tänapäevateemaline nutikas komöödia.	Sirp 8.2.13, nr 6: 12
2	Keelemaailm	Aga laiemalt võttes mureseb ta kogu soome-ugri <u>keelemaailma</u> pärast.	EPL 28.2.13, nr 42: 6
3	Keeleline keskkond	Pigem on asi selles, et teos on ühel või teisel moel selle <u>keele keskkonnast</u> võrsunud.	EPL 13.6.13, nr 113: 11
Mõistemetafoor KEEL ON PIND (ALA, VÄLI)			
4	Keele väli	Veel tähtsam on <u>keele</u> laiem <u>väli</u> , need inimesed, kes ei kõnele seda keelt emakeelena, vaid õpingutes keele leviala laiendavad.	EPL 28.2.13, nr 42: 6
5	Keeleline väli	Demokraatliku ühiskonnakorralduse toimimiseks on äärmiselt oluline, et <u>omakeelsel väljal</u> säiliks kanalid, mis arutavad meie ühiselu puudutavaid teemasid.	EPL 13.12.13, nr 243: 10
6	Keele ääreala	Nüüd, viis aastat hiljem, jätkab Kiwa tollal alustatud metakunstilisi katsetusi <u>keele</u> ja reaalsuse <u>äärealadel</u> .	Sirp 19.4.13, nr 16: 17
7	Keelepiirid	Avaneb kunstniku silmaga nähtud ja luuletaja värssidega loodud kirev maailm, mis ületab <u>keelepiire</u> .	EPL 6.5.13, nr 87: 12
8	Keele pind	Armastus või viha riigi vastu ei teki <u>keele pinnal</u> .	EPL 14.10.13, nr 199: 10
9	Keelele üle	Me tahaksime, et venelased mõistaksid, et neile	EPL 18.10.13,

	minema	on antud 22 aastat, et eesti <u>keelele üle minna</u> .	nr 203: 4
Mõistemetafoor KEEL ON OBJEKT RUUMIS			
Ruumilised suhted teiste objektidega.			
10	Keele kõrval	Kui inimene õpib oma emakeele <u>kõrval</u> ka teist, on kolmanda ja neljanda õppimine kergem.	Sirp 18.10.13, nr 39: 13
11	Keele all	Kveenide side Soomega oli hõre ja nende keel hakkas muutuma saami ja edaspidi veel rohkem norra <u>keele all</u> .	Sirp 18.10.13, nr 39: 13
12	Lähedane keel	Karjala <u>keel</u> on <u>lähedane</u> ka eesti <u>keelele</u> .	EPL 7.8.13, nr 152: 7
13	Tee ristub keelega	Õpingute käigus <u>ristus</u> tema <u>tee</u> jaapani <u>keelega</u> .	EPL 8.10.13, nr 195: 8
14	Kaugel keelest	Regilaulude tekst on <u>kaugel</u> tänapäeva inimeste <u>emakeelest</u> – see on pigem kaugete esivanemate emakeel.	Sirp 15.2.13, nr 7: 15
15	Keelest eemaldumine	Kindlasti on mõlemad näited iseloomulikud rõhutamaks Wilsonile olulist <u>keelest eemaldumist</u> .	Sirp 27.9.13, nr 36: 29
Mõistemetafoorid KEEL ON MAHUTI, LADU; KEEL ON KOHT			
16	Keelde tulema	Akadeemik kinnitas, et „hoolimine” on meie <u>emakeelde tulnud</u> vana baltikeelne laen.	EPL 4.6.13, nr 108: 10
17	Keelde panema	Eriti siis, kui kõike vägisi arvude <u>keelde panna</u> üritatakse.	EPL 3.6.13, nr 107: 2
18	Keelde ümber panema	Väikekirjastus Draakon & Kuu on lasknud eesti <u>keelde ümber panna</u> veel ühe toreda lasteloo.	EPL 26.8.13, nr 164: 13
19	Keelde jõudmine	„Lohejooksja” (2003) eesti <u>keelde jõudmine</u> võttis aega kuus aastat.	EPL 19.8.13, nr 160: 14
20	Keelde põlistuma	Ei ole kellelgi õigust päriselt keelustada eesti <u>keelde põlistunud</u> nimekujusid, mida toidab harjumus.	EPL 9.5.13, nr 90: 9
21	Keelde jääma	Soome-ugri jooni <u>on</u> vene <u>keeles</u> palju, ja kui nii	EPL 14.3.13,

22	Keeles olema	edasi läheb, <u>jääb</u> neid sinna rohkem kui eesti <u>keelde</u> .	nr 52: 4
23	Keeles kodunema	Arvatakse, et New York (New Yorgi) <u>on</u> meie <u>keeles kodunenud</u> , aga Detroit ei ole.	Sirp 2.8.13, nr 28: 22
24	Keeles kasutama	Selleks luuakse oma automaatne tõlkesüsteem, mille eelduseks on aga, et kõik arstid <u>kasutavad</u> oma <u>keeles</u> ainult kokkulepitud mõisteid.	EPL 20.5.13, nr 97: 6
25	Keeles ette lugema	Hiljuti Austraalias eesti kultuuriaktivistide Rein ja Heidi Aedma korraldatud kadripäeva luuleõhtul <u>loeti</u> see <u>ette</u> 16 <u>keeles</u> .	Sirp 18.1.13, nr 3: 8
26	Keeles kirjutama	Kooli lõpetades oli Harald Velner võimeline vabalt <u>suhtlema</u> ja <u>kirjutama</u> prantsuse <u>keeles</u> .	Sirp 18.1.13, nr 3: 32
27	Keeles suhtlema		
28	Keeles ilmuma	Põhiseaduse kommentaaril on võimalus saada edasiviivat kriitikat just siis, kui see <u>on ilmunud</u> asjatundlike lugejate <u>emakeeles</u> .	Sirp 21.6.13, nr 25/26: 3
29	Keeles mängima	Viimati oli ooper Estonia laval ligi pool sajandit tagasi, kui Paul Mäe lavastust <u>mängiti</u> vaheldumisi eesti ja vene <u>keeles</u> .	Sirp 21.6.13, nr 25/26: 8
30	Keeles rääkima	Kuigi kodus <u>räägib</u> nendega vähemalt üks vanem eesti <u>keeles</u> , on ümbritsev keskkond muukeelne.	EPL 6.5.13, nr 87: 11
31	Keeles omandama	Ta <u>omandas</u> kõrghariduse eesti <u>keeles</u> ja töötab nüüd rahvusringhäälingus.	EPL 26.4.13, nr 82: 8
32	Keeles hoidma	Sõnaraamatus on teisigi vorme, mis eesti <u>keelest</u>	Sirp 20.12.13, nr 48; Keele infoleht 26: 3
33	Keelest kaduma	<u>kaduma</u> läinud, ent alles <u>hoitud liivi keeles</u> .	
34	Keelest tulema	UAV on inglise <u>keelest tulev</u> lühend, mis tähistab ainult lennumasinat.	EPL 19.8.13, nr 160: 3
35	Keelest tulenema	Floksi nimetus <u>tuleneb</u> kreeka <u>keelest</u> ja tähendab tõlkes leeki.	EPL 12.8.13, nr 155: 20
36	Keelest laenama	Vene <u>keelest</u> võib <u>laenata</u> hea sõna „suvaline”, millega saab iseloomustada noorte tegevust	EPL 22.11.13, nr 228: 16

		lasketiirus.	
37	Keelest üle võtma	Teisalt on raske öelda, kas need on konkreetsetl soome <u>keelest üle võetud</u> või lihtsalt mitmesse keelde korruga tekkinud sõnad.	EPL 18.11.13, nr 224: 2
38	Keelest keelde tõlge (tõlkima)	Sinoloog Wolfgang Kubin saab selleaastase tõlkeauhinna <u>tõlgete</u> eest hiina <u>keelest</u> saksa <u>keelde</u> .	Sirp 10.5.13, nr 19: 6
39	Keeleni jõudma	Muidugi <u>ei jõua</u> ma oma loomingus kunagi sellise <u>keeleni</u> , aga ma püüden selle poole.	Sirp 17.5.13, nr 20: 24
Mõistemetafoor KEEL ON VAHENDAV RUUM			
40	Keelte kaudu	Luther rõhutab, et evangeeliumi tulek inimeste juurde eri <u>keelte kaudu</u> ei ole juhuslik	Sirp 20.12.13, nr 48; Keele infoleht 26: 2

2.5. Keel kui füüsiline ese

Sellesse alapeatükki on koondatud erinevaid metafoore, kus keelest räägitakse nagu mingist füüsilisest esemest, mida võib näha, tajuda või käega katsuda vms. Tavaliselt ei ole võimalik täpselt ütelda, mis esemega on tegemist, kuid kontekstist on selge, et keelest räägitakse nagu elutust füüsilisest esemest. See tähendusrühm on samuti päris suur, kuid võrreldes eelmiste tähendusrühmadega, siiski veidi väiksem. Sõltuvalt sellest, millist keele kui füüsilise eseme aspekti lauses rõhutatakse, võib eristada mitu erinevat mõistemetafoori.

Tabel 3. Metafoorid, milles keel esineb füüsilise esemena

Nr	Metafoor	Näide meediatekstist	Näite allikas
Mõistemetafoor KEEL ON FÜÜSILINE ESE			
1	Keelt kaasa tooma	Ida poolt tulnud vadjalased <u>tõid kaasa</u> oma <u>keele</u> , rahva rõivad, kombed.	EPL 4.7.13, nr 128: 20
2	Keele toomine	Soome eestlaste liidul on mitu poliitilist ambitsiooni. Näiteks eesti <u>keele toomine</u> Soome koolide õppekavadesse.	EPL 2.8.13, nr 149: 4

3	Keelt saama	<u>Keele sain</u> peaaegu suhu ja elamine on seal odavam kui Pariisis.	EPL 7.5.13, nr 88: 16
4	Keelt andma	<u>Keel antakse</u> lastele edasi ainult mõnes peres, ümbruskonna tuge ei ole, kuna puudub keelepesagi.	Sirp 18.10.13, nr 39: 13
5	Keelt tegema (looma)	Keel on loominguline asi ja <u>keelt</u> saab ise <u>teha</u> .	Sirp 15.3.13, nr 11: 32
6	Keelt leidma	Kõigi oma juhendatavatega <u>olen leidnud</u> ühise <u>keele</u> .	Sirp 22.2.13, nr 8: 9
7	Keelt hoidma	Soomlane õpetab eestlasi <u>emakeelt hoidma</u> .	EPL 26.11.13, nr 230: 3
8	Keele moonutamine	Sellises kasutuses on suhe eesti ajakirjanike järjekordne <u>keele moonutamise</u> saavutus.	Sirp 30.8.13, nr 32: 5
Mõistemetafoor KEEL ON FÜÜSILINE ESE (omadused)			
9	Krobeline keel	Seega jällegi lihtsam kontakti luua kui näiteks mõne uuemal ajal Tartu ülikoolis käinud ajaloolasega, kelle vene <u>keelgi</u> on <u>krobeline</u> .	EPL 12.8.13, nr 155: 2
10	Puhas keel	Kui nüüd küsiks, mida on meile rohkem vaja, kas lisaterritooriumi või <u>puhast emakeelt</u> ?	EPL 11.12.13, nr 241: 11
Mõistemetafoor KEEL ON TAJUTAV ESE			
11	Keelt nägema	Kes aga tahab <u>näha</u> abstraktsemat ja formalistlikumat teatri <u>keelt</u> , neile peaks „Uus üüriline” pakkuma nauditava teatri elamuse.	Sirp 8.11.13, nr 42: 22
12	Visuaalne keel	Krista Möldri <u>visuaalne keel</u> on naiselikult elegantne, sisaldades kaalutletud vihjeid millelegi esmapilgul märkamatuks.	EPL 5.12.13, nr 237: 14
Mõistemetafoor KEEL ON VAISTLIKULT TAJUTAV ESE			
13	Keeletunne	Minu <u>keeletunne</u> tõrgub selle vastu.	EPL 14.3.13, nr 52: 4
14	Keeletunnetus	Tõsistel ajakirjanikel on õnneks keeletakti ja <u>keeletunnetust</u> .	EPL 19.6.13, nr 119: 11

15	Keele tundmine	Kindlasti on kunsti hindamise puhul väga oluline roll kunstilise <u>keele tundmisel</u> , mis tähendab just nimelt füüsilise tajuga mõtte kokkuvõimist üsna iseseisvalt, ilma kriitiku dialoogi abita.	EPL 6.2.13, nr 26: 14
Mõistemetafoor KEEL ON VUNDAMENT			
16	Keelele rajama	Paraku pole Euroopa rahvust ja keelt, millele <u>rajada</u> föderaalriiki, sajandite jooksul kujunenud.	Sirp 3.5.13, nr 18: 4
17	Keel on alus	<u>Keel on</u> siiski identiteedi <u>alus</u> .	Sirp 18.10.13, nr 39: 13
Mõistemetafoor KEEL ON TUGI			
18	Keel on alustala	<u>Oskuskeel on</u> keele säilimise <u>alustala</u> .	Sirp 4.1.13, nr 1: 24
19	Keelele toetuma	Iga kogumiku on koostanud vastava kirjanduse hea tundja, kellega koostöös oled vene <u>keelele toetudes</u> vahendanud valiku nelja hõimurahva novelle.	Sirp 18.10.13, nr 39: 10
Mõistemetafoor KEEL ON LAEV			
20	Keel triivib	Antud taotluseks, millel selles ettekandes peatuda ei jõutud, on lõpetada tähenduste loomine, lasta <u>keel triivima</u> ja lagunema.	Sirp 27.9.13, nr 36: 5
Mõistemetafoor KEEL ON PEEGEL			
21	Keeles peegelduma	Selline, sisuliselt ju ka lihtsuse-keerukuse skaala <u>peegeldub</u> muusika <u>keeles</u> ja vormis.	Sirp 16.8.13, nr 30: 6
Mõistemetafoor KEEL ON MULD			
22	Keel on huumus (muld)	Humanitaaria on aed, kus on vaja kultiveerida võimalikult mitmekesiseid taimi. Akadeemiline <u>emakeel</u> on selle aia <u>huumus</u> , selle toitev <u>muld</u> .	Sirp 20.12.13, nr 48: 7

2.6. Keel on osadest koosnev tervik

Siin on esitatud metafoorid, kus keelt kujutatakse ette tervikuna, mis koosneb osadest. Alltoodud näidetest selgub, et keelt võib liigendada elementideks, kihtideks, rühmadeks kategooriateks vms. See tähendab, et sõltuvalt kontekstist, võivad keele komponentide nimetused olla erinevad. Mõnikord räägitakse keelest kui süsteemist. Süsteem aga eeldab peale erinevate osade olemasolu ka nende omavahelisi seoseid.

Tabel 4. Metafoorid, kus väljendub mõistemetafoor KEEL ON OSADEST KOOSNEV TERVIK

Nr	Metafoor	Näide meediatekstist	Näite allikas
Mõistemetafoor KEEL ON OSADEST KOOSNEV TERVIK			
1	Keele elemendid	Tema vormikeele peamised <u>elemendid</u> on suurte masside ilmekas liigendus, mitmekülgne materjalikasutus ning vormide jõulisus.	Sirp 11.1.13, nr 2: 29
2	Keele osa	Leksika on vaid <u>keele</u> kõige kiiremini muutuv <u>osa</u> .	EPL 14.3.13, nr 52: 4
3	Keeltes on kategooriaid	Struktuurilt erinevais <u>keeltes on</u> pealegi erisuguseid <u>kategooriaid</u> ja <u>allkategooriaid</u> .	Sirp 4.1.13, nr 1: 24
4	Keel koosneb piasjadest	Sest see tuletab meile meelde, et <u>keel koosnebki piasjadest</u> : foneemidest kõnes ja grafeemidest kirjas.	EPL 14.3.13, nr 52: 10
5	Keelte rühm	Karjala keel kuulub läänemeresoome <u>keelte</u> põhjarühma koos näiteks soome keelega, eesti keel aga lõunarühma.	EPL 7.8.13, nr 152: 7
6	Keele kihid	<u>Keele süvakihid</u> on häabumas, see on üks põhjus, miks on eestikeelne muusikateadus hädavajalik.	Sirp 3.5.13, nr 18: 18
7	Keel kui tervik	Ei tohiks ükski kirjutav inimene vaadata läbi sõrmede keele vähimatele osadele, millel <u>keel kui tervik</u> ju õigepoolt rajaneb.	EPL 14.3.13, nr 52: 10
8	Keel on süsteem	<u>Keel on</u> teatavasti <u>süsteem</u> , näiteks vormimoodustusreeglid ei ole õhust võetud, neil on oma põhjus.	Sirp 20.9.13, nr 35; Keele infoleht 25: 3

2.7. Keel on takistus või keerukus

Veel üks mõistemetafoor, mida käsitlen oma bakalaureusetöös, on KEEL ON TAKISTUS (KEERUKUS). Seda mõistemetafoori kasutades mõeldakse keele all üldjuhul keeleoskust või õigemini puudulikku keeleoskust, mis osutub inimestele probleemiks või takistuseks. Tabelis 5 on toodud mitu kasutusnäidet.

Tabel 5. Metafoorid, milles väljendub mõistemetafoor KEEL ON TAKISTUS (KEERUKUS)

Nr	Metafoor	Näide meediatekstist	Näite allikas
Mõistemetafoor KEEL ON TAKISTUS			
1	Keel on komistuskivi	Üks päris suur <u>komistuskivi on keel</u> .	EPL 31.12.13, nr 252: 9
2	Keel on barjäär	Vähemuse ruumilist aktiivsust mõjutavad kodumaal liikudes mitmesugused <u>barjäärid</u> : <u>keel</u> , tööhõive, tutvusringkond jms.	Sirp 3.5.13, nr 18: 9
3	Keelebarjäär	Peale selle, et igaüks neist tuleb ise uksest, oma mõtete ja kujunenud arusaamade, iseloomu ja taustaga, teeb selles kõõgis kommunikatsiooni oluliselt keerulisemaks <u>keelebarjäär</u> .	EPL 27.6.13, nr 123: 13
Mõistemetafoor KEEL ON KEERUKUS			
4	Keele üle pead murdma	Eesti Päevaleht pani emakeelepäeva puhul juhuslikud inimesed <u>keele üle pead murdma</u> .	EPL 14.3.13, nr 52: 4
5	Keeruliste märkide keel	Mõni inimene räägib sinuga <u>keeruliste märkide keeles</u> .	EPL 14.2.13, nr 32: 19
6	Keelt arusaadavaks tegema	Ikka küsivad külastajad Viivelt nõu ühe või teise seaduse kohta ja paluvad selle juriidilise <u>keele</u> ka maarahvale <u>arusaadavaks teha</u> .	EPL 14.2.13, nr 32: 6

2.8. Keel on omand

Selles alapeatükis saab näha, kuidas realiseerub meediatekstides mõistemetafoor KEEL ON OMAND. Selle mõistemetafoori kohta võib ka ütelda, et harilikult mõeldakse siin keele all inimeste keeleoskust. Näited on toodud tabelis 6.

Tabel 6. Metafoorid, milles väljendub mõistemetafoor KEEL ON OMAND

Nr	Metafoor	Näide meediatekstist	Näite allikas
Mõistemetafoor KEEL ON OMAND			
1	Keelt valdama	Nii ida kui lääne kirikuisad olid eranditult haritud, nad <u>valdasid</u> kolme <u>keelt</u> : kreeka, heebrea ja ladina oma.	Sirp 25.10.13, nr 40: 8
2	Keele valdaja	Ajavahemikul 2002–2010 vähenes mordva <u>keelte valdajate</u> arv 614 000-lt 393 000-ni, karjala keele kõnelejate arv 53 000-lt 26 000-ni.	EPL 22.10.13, nr 205: 12
3	Keelt erastama	On tõeliselt kurb, et üks seltskond <u>on</u> võtnud pähe ja <u>erastanud</u> meie kalli eesti <u>keele</u> .	EPL 26.8.13, nr 164: 10
4	Keel kuulub meile	Arvame, et <u>keel kuulub meile</u> <i>a priori</i> ning on mõistmise ja selgitamise vahend.	Sirp 15.11.13, nr 43: 23
5	Keele omanik	Tulid peakeelekorraldajad ja teised eesti <u>keele omanikud</u> ja pistsid nimeks Armitsa, kohaliku rahva vastuhäältest hoolimata.	EPL 26.8.13, nr 164: 10
6	Keelt omandama	Elin seal olla ei tohtinud ja tema saatuseks sai elada ja õppida Leedsis lastekodus, kus ta <u>omandas</u> korraliku inglise <u>keele</u> .	Sirp 14.06.13, nr 24: 7

3. KEELEGA SEOTUD METAFLOORIDE ANALÜÜS

Selles peatükis vaatlen ja analüüsin saadud tulemuste põhjal kujundeid, mis esinevad keelega seotud metafoorides, ning mõnede puhul otsin ka nende tekkimise põhjusi. Tulemusena saan pildi, kuidas kujundlikult räägitakse keelest tänapäevases eestikeelses ajakirjanduses. Kas meediatekstide autorite arvates on keel pigem inimvõime, oskus, või keeleõpe?

Uuritud materjali põhjal ilmnes, et üks suurimaid metafooride tähendusrühmi on keele isikustamist väljendavad metafoorid. See tähendab, et ajalehtede tekstides kujutatakse keelt ette eelkõige otseselt inimesena või subjektina, kes teeb midagi sellist, mis on omane ainult inimestele (*keel kannatab, keel valitseb, keel hulgub ringi* jt). Isikustamise kasutuse populaarsus on enesestmõistetav, sest kõige lihtsam viis abstraktsest mõistest arusaamiseks mõtte või sõnumi edasiandmisel on võrdlemine inimese, tema tegevuste või omadustega. Inimene tunneb ennast kõige paremini ja oskab enda kohta tunduvalt rohkem ütelda, kui mingi looma või taime kohta, mis eksisteerivad inimese juures.

Seda kinnitab ka Tiina Alekõrs (2006) oma artiklis ajakirjas Keel ja Kirjandus. Ta kirjutab, et isikustamine aitab inimestel maailma paremini mõista, sest abstraktsemad nähtused muudetakse konkreetsemaks. Kõige paremini saadakse aru inimeste endiga seonduvatest asjadest. Väljaspool inimest olevat mõistetakse halvemini. Kui midagi abstraktset või mingit elutu objekti võrreldakse inimesega, siis teisel inimesel (lugejal või kuulajal) tekib kiiresti selge ettekujutus, milliste omadustega see ese on ja mida ta teeb. (Alekõrs 2006: 310-311)

Niisiis, võib järeldada, et isikustamist kasutatakse tihtipeale selleks, et teksti adressaat ehk meediateksti lugeja saaks autori sõnumist aru võimalikult kiiresti, kusjuures võib vältida eritermineid, sest keerulised asjad saavad selgeks, kui neid projitseeritakse inimese elule või tema tegevustele. Rääkides tegevustest, tahan pöörata tähelepanu sellele, et uurimise käigus on leitud päris palju metafoore, mis on koondatud mõistemetafoori KEEL ON TEGEVUSE SOORITAJA (SUBJEKT, AGRESSOR). Neis metafoorides omistatakse keelele võimeid ja oskusi, mis on omased ainult inimesele, nt *keel muudab, keel viib, keel tuleb tagasi* jt. Sellised metafoorid on iga inimesele arusaadavad, nii et lugeja ei märkagi tihtipeale, et tekstis on kasutatud hulk kujundlikke

väljendeid. Kui autor otsustaks metafoori kasutuse asemel rääkida samasugusest asjast või nähtusest otseselt, siis tema sõnum muutuks oma arusaamise poolest tunduvalt keerulisemaks ning lause veniks pikemaks.

Keele isikustamise teiseks põhjuseks on soov rõhutada keele rolli inimeste elus ja keele kõrget staatust ühiskonnas. Keele staatus on üldjuhul sõltuvas keelekasutajate enesehinnanguga, kusjuures erinevates kogukondades võib ühel keelel olla erinev staatus (Rannut jt 2003: 109). Siit saab järeldada, et kõrgemat staatust rõhutatakse eelkõige neis kogukondades, kus keel esineb riigi- või dominantgrupikeelena.

Kui räägitakse, et *keel elab*, siis see tähendab, et keel oskab elada nagu inimene. Kui räägitakse, et iga inimese elu on ülim väärtus, siis siit tuleneb, et ka keele elu on samamoodi väärtuslik. Metafoorid *keele surm*, *keel hääbub*, *ohustatud keel* viitavad sellele, et keele elu võib lõppeda nagu inimese elugi, aga neid peetakse praegu juba surnud metafoorideks, s.o. sõnavaras juurdunud metafoorid, mille esmast tähendust üldjuhul ei teadvustata (Allik 1997: 40). Neid kasutatakse tänapäeval keeleteaduse mõistetena, nt *ohustatud keel*, *hääbuv keel*, *keelesurm* (Karlsson 2002: 316; Rannut jt 2003: 173). Kui me tahame, et *keel jääks ellu*, siis peame rakendama teatud meetmeid keele säilitamiseks, muidu võime oma keelt kaotada.

Iga keele ja rahvuse seos on väga tugev, sest keeles peegelduvad keelekasutajate kultuur, kombed ja ajalugu. Keel on oluline tunnus, mis eristab teineteisest erinevaid rahvusi. Räägitakse, et keel on rahvuse kultuurikandja – kui keel lakkab eksisteerimast, siis rahvus kaotab oma kultuuri, aga järelikult kaotab ka unikaalsuse ehk identiteedi.

Kogukonna ühtne etniline identiteet väljendab rahvust. Identiteet koosneb mitmest komponendist, nagu kollektiivne eneseteadvus, ühine keel, ühine päritolu, ühine ajalugu, ühine territoorium jpm. Erinevatel autoritel võib etnilise identiteedi tunnuste kogum olla erinev, kuid üheks levinud tunnuseks on keele kui olulise kultuurijoone olemasolu. (Rannut jt 2003: 57-60)

Seega võib ütelda, et keel on iga rahvuse väga tähtis osa. See väljendub metafoorides, mida ühendab mõistemetafoor KEEL ON TÄHTIS (MAINEKAS) INIMENE. Nad kuuluvad isikustamist väljendavate metafooride hulka ning neis rõhutatakse, et *keelt tuleb austada*, iga keelekasutaja peab *olema uhke oma keelele ning keelest lugu pidama*.

Vastukaaluks isikustamisele on leitud uurimise käigus üsnagi palju metafoore, kus keelt kujutakse ette füüsilise esemena. Nende arv on siiski väiksem, aga nende seas leidub küllaltki palju huvitavaid metafoore. Keele võrdlemine füüsilise esemega on samuti iseenesestmõistetav, sest isikustamise kõrval on see üsna sobiv võimalus oma mõtte või sõnumi lugejatele edasiandmiseks. Inimene on arukas olend, ta omab piisavalt palju teadmisi esemetest, mis ümbritsevad teda. Selle tähendusrühma metafoorid võib tinglikult jagada kaheks osaks.

Esimesse ossa kuuluvad need metafoorid, kus saab võimalikult täpselt ütelda, mis füüsilise esemega on siin tegemist, nt *keel triivib* (KEEL ON LAEV), *keeles peegeldub* (KEEL ON PEEGEL), *keelele rajama* (KEEL ON VUNDAMENT), *keel on alustala* (KEEL ON TUGI), *keel on huumus* (KEEL ON MULD). Tänu sellistele võrdlustele tekib lugejatel kiiresti selge ettekujutus, millest tahab autor meile rääkida. Selliste metafooride kasutus on seotud sellega, et iga konkreetne füüsiline ese assotsieerub inimeste teadvuses ka selle eseme omadustega, mis iseloomustavadki seda eset. See omakorda aitab lugejal mõista autori sõnumit võimalikult täpselt.

Teise ossa kuuluvad metafoorid, kus ei ole täpselt selge, mis esemega tahetakse keelt võrrelda, aga kontekstist selgub, et keelest räägitakse nagu elutust füüsilisest esemest (mõistemetafoor KEEL ON FÜÜSILINE ESE). See väljendub kõigepealt tegusõnade valikus, nt *keelt tooma*, *keelt andma*, *keelt tegema*, *keelt saama*, *keelt hoidma*, *keelt leidma*, või esemetega sarnaste omaduste esiletoomises, nt *krobeline keel*, *puhas keel*. Võimalus keelt tajuda meeleeelundite abil (mõistemetafoor KEEL ON TAJUTAV ESE) ka viitab sellele, et keelt võrreldakse füüsilise esemega, nt *keele tundmine*, *keele tunnetamine*, *keelt nägema*, *visuaalne keel*.

Osaliselt on seotud viimase osaga ka mõistemetafoor KEEL ON OMAND, kuid siiski ei saa ütelda, et omand on alati füüsiline ese. Omandiks võib olla samuti ka abstraktne ese või elusolend. See tähendusrühm on päris väike, aga on esitatud teistest eraldi. See mõistemetafoor väljendub eelkõige sõnaühendites *keelt valdama*, *keele valdaja* ning *keelt omandama*, *keele omanik*. Need metafoorid on päris tavapärased ja neid kasutatakse üsnagi laialt. Kõige huvitavam metafoor selles rühmas on *keelt erastama*, mis hakkab kohe silma, sest tundub olevat päris uudne.

Veel üks suur tähendusrühm on keele ruumilisust väljendavad metafoorid. Isikustamise kõrval on see rühm peaaegu sama suur. Ruum lähtevaldkonnana on üks semantika populaarsemaid valdkondi, sest tegemist on primaarse valdkonnaga. Ruum ja liikumine ruumis on inimese keha kõrval üks neist valdkondadest, mis väike laps hakkab tajuma esimesena. Samuti liikumine on inimesele geneetilisel tasemel määratud võime. Inimene liigub ruumis eelkõige kahel jalal, mitte roomab, ujub või lendab. Seetõttu liikumine on arusaadav ja kergesti mõistetav protsess. Tavaliselt eeldatakse, et liikumine toimub lähtekohast sihtkohta. (Pajusalu 2009: 122-123)

Selle tähendusrühma iseärasuseks võib pidada seda, et ruumilisus väljendub eesti keeles nii leksikaalsel tasemel (liikumist ja ruumilisi suhteid väljendavad lekseemid) kui ka grammatilisel tasemel (sise- ja väliskohakäänded). Kõige suurem osa uurimise käigus leitud metafoore väljendab ruumilisust sisekohakäändes (sisseütlev, seesütlev ja seestütlev), nt *keelde tulema, keelde jääma, keelde põlistuma, keelde tõlkima, keeles mängima, keeles olema, keeles kodunema, keelest võtma, keelest kaduma, keelest laenama* jt. Sõltuvalt verbist loob sisekohakäändete kasutus lugejal tunde, et KEEL ON MAHUTI, kusjuures selle mahuti suurus võib erinevates kontekstides olla ka erinev. See aitab lugejal luua ettekujutluse keele suurusest. Mõnikord kujutab lugeja ette, et keel on suur ladu, maja, hoone, pank vms. Teises kontekstis esineb keel aga hoopis väikse karbikese, kastikese või toosina.

Keele ruumilisus väljendub ka leksikaalsel tasemel. Ajakirjanduses kohtume sageli selliste väljenditega, nagu *keeleruum, keeleline ruum, keeleline maailm, keele keskkond*, mis muudavad keelt kolmedimensiooniliseks ruumiks. Samuti üpris tihti võrreldakse keelt tasase pinnaga (kahedimensioonilise ruumiga), nt *keele pind, keele väli, keeleline väli*. See väli on üsna suur ja lai ning selle piirid ei ole alati silmaga nähtavad, kuid samal ajal tuleb märkida, et see ei ole lõpmatu, sest mainitakse tekstides, et keelel on olemas ka *äärealad, piirid*.

Ülalmainitud näidetes esineb keel ise ruumi, pinna või mahutina. Uurimuse käigus on aga leitud ka hulk metafoore, mis näitavad ruumi ja keele kui objekti suhet. Eelkõige väljendavad need metafoorid erinevate keelte omavahelisi ruumilisi suhteid. Sel juhul esineb keel objektina ruumis, aga ise ruumilisust ei väljenda, nt *lähedane keelele, keele kõrval, keelest kaugel, keele all*. Selliste metafooride kasutamine tekstis aitab lugejal paremini mõista erinevate keelte seoseid. Kui autor kirjutab, et keel A *muutub* keele B

all, siis kohe saame aru, et keel B on tugevam ja mõjukam, sest ta on võimeline oma survet avaldama teistele keeltele. Harvemini väljendatakse metafoorides sellisel viisil ühe konkreetse keele ja teiste mõistete või nähtuste seoseid, nt *tee ristub keelega* (sel juhul võime isegi nentida, et keelest räägitakse nagu teest või rajast). Kognitivistide arvates on abstraktsete mõistete ja nähtuste teekonnaga võrdlemine üpris sagedane nähtus metafoorides, kuid uurimuse tulemustest selgub, et see ei kehti keelega seotud metafooride puhul. Ülalmainitud metafoor on ainulaadne näide. Keelele on omane hoopis mitmemõõtmelisus, vaid mitte lineaarsus või liikumine mööda joont.

Uurimuse käigus on leitud ka mitu metafoori, kus keelt kujutatakse ette tervikuna, mis koosneb mitmest erinevast osast. Erinevates metafoorides keelt liigendatakse erineval viisil, nt *keele kihid*, *keele elemendid*, *keele pisiasjad*, *keele osad*, *keele rühmad* jt. Kui inimesed kipuvad keelt jagama väikesteks osadeks, siis see tähendab, et keel on mitut ala hõlmav mõiste, mille terviklik arusaamine valmistab raskusi. Inimestele on lihtsam millestki aru saada, kui seda tükeldatakse. Aga veelgi parem mõistavad inimesed esemete ülesehitust, kui erinevate elementide või osade vahel eksisteerivad seosed. Seetõttu räägitakse tihtipeale keelest kui süsteemist.

Iga loomulik keel kujutab endast tegelikkuses süsteemi. Keeltes on olemas korduvad nähtused ning nende vahel eksisteerib hulk mitmesuguseid reeglipärasusi, mis on omandatavad ja kirjeldatavad. Keel on mitmetasandiline, eriti kompleksne ja paindlik süsteem. Keelel kui süsteemil on olemas ka allsüsteemid. Iga allsüsteem kujutab endast nähtuste hulka, mis koosneb sellele iseloomulikest üksustest ja nende vastastikustest suhetest. (Karlsson 2002: 30)

Süsteemne lähenemine eeldab peale erinevate osade olemasolu ka nende omavaheliste seoste eksisteerimist. Süsteemse käsitlemise abil saame kiiresti aru, kuidas üks süsteemi komponent mõjutab teisi komponente, kuidas on nad omavahel seotud. Süsteem tähendab ka seda, et tegemist on hästi korrastatud elementide kogumiga. Ühe komponendi muutumine või kadu tekitab muutusi ka teistes komponentides.

Viimane tähendusrühm, mis ei olnud veel mainitud selles bakalaureusetöö osas, on mõistemetafoor KEEL ON TAKISTUS (KEERUKUS). Sellesse rühma on kogutud kõik leitud metafoorid, mis väljendavad, et keel ise või keeleõpe tekitab inimestel probleeme või raskusi. Kõigepealt räägitakse meedias keelest kui barjäärist (*keelebarjäär*), aga samas

võrreldakse keelt *komistuskiviga*. Tekstidest selgub, et keelebarjäär on väga tõsine takistus, mille ületamine nõuab inimeselt palju jõudu ja energiat. Selliste metafooride tekkimine on seotud eelkõige võõrkeelte õppimisega, sest paljudele inimestele valmistab iga uue keele omandamine palju raskusi ja probleeme. Keelest kui keerukusest räägitakse võõrkeelte õppimise puhul, aga samuti ka sel juhul, kui inimesel tekib raskusi oma emakeele sõnade või väljendite arusaamisega (näiteks mitmetähenduslike sõnade või eriterminoloogia kasutamise puhul). Need metafoorid tõestavad veel kord seda asjaolu, et keel on mitut ala hõlmav mõiste ning selle terviklik arusaamine on inimestele üsnagi raske.

KOKKUVÕTE

Selles bakalaureusetöös analüüsiti metafoore, mida kasutatakse kaasaegses eestikeelses ajakirjanduses, kui räägitakse keelest. Uurimuses käsitletav *keel* on mitmeplaaneline ja kompleksne mõiste, mis hõlmab kõigepealt inimeste keelevõimet, aga võib esineda ka keeleoskuse ja keeleõppena.

Uurimuse käigus on leitud 130 metafoori, mis pärinevad Sirbi ning Eesti Päevalehe 2013. aastal ilmunud erinevatest numbritest ja artiklitest. Metafooride kasutamine aitab autoritel võimalikult kiiresti ja täpselt edastada oma mõtteid lugejatele ning tekitada neil selge ettekujutuse abstraktsest mõistest või nähtusest, ilma et oleks vaja kasutada eritermineid. Tänapäevases ajakirjandusest võib leida üsna palju keelega seotud metafoore, mis tagab uurimuse kõrgema kvaliteedi. Kogutud metafoorid on jaotatud mitmesse tähendusrühma, lähtudes kõigepealt nende kasutamise ühisjoontest ja semantikast. Metafooride rühmitamisel ja tõlgendusel on kindlasti mänginud oma rolli ka autori subjektiivsus.

Uuritud materjali põhjal saab näha, et kõige suurem tähendusrühm on keele isikustamist väljendavad metafoorid. Sellistes metafoorides on keel tegevuse sooritaja ehk subjekt, mis teeb midagi sellist, mis on omane ainult inimestele. Samuti sellesse rühma kuuluvad need metafoorid, kus keelele omistatakse inimese võimeid ja omadusi või keele arengulugu võrreldakse inimese eluga. Isikustamine aitab autoritel väljendada ka keele ja rahvuse tugevat seost ning keele säilitamise vajadust. Isikustamine on kõige parem võimalus keerulise mõtte edastamiseks, sest inimestel on kõige rohkem teadmisi just enda ja oma elu kohta.

Isikustamise kõrval võib keel esineda metafoorides ka elutu füüsilise esemena, mida võib näha, tajuda, käega katsuda vms. Uurimuse käigus on leitud metafoore, kus keelt võrreldakse mulla, laeva, peegli, toe või vundamendiga. Tavaliselt ei saa aga lugeja selliste metafooride puhul täpselt ette kujutada eset, millega võrreldakse keelt, kuid kontekst annab vihje, et keelest räägitakse nagu elutust füüsilisest esemest. Uurimuse tulemustest nähtub, et selliseid metafoore kasutatakse üsna tihti, sest inimestel on ka piisavalt palju teadmisi neid ümbritsevatest esemetest.

Veel üks suur tähendusrühm on keele ruumilisust väljendavad metafoorid. See rühm pakub erilist huvi, sest keel mängib siin kaks erinevat rolli. Esiteks saab keel ise esineda mitmemõõtmelise ruumina, kus toimub mingi tegevus. Seda tähendust väljendatakse nii grammatilistel (sisekohakäänete kasutamine) kui leksikaalsel tasemel. Teiseks on keel aga ise objekt ruumis, mida ümbritsevad teised objektid või keeled. Konkreetse keele ja teiste objektide vahekorda väljendatakse kõigepealt leksikaalsel tasemel.

Uurimuse käigus on ka leitud mitu metafoori, kus keelt kujutatakse ette mitmest osast koosneva tervikuna või isegi süsteemina. Keerulise mõiste väikesteks osadeks jagamine aitab inimestel paremini mõista selle ülesehitust. Süsteemne lähenemine aga eeldab ka seda, et kõikide osade vahel on olemas ka seoseid, mis võimaldab neid jälgida ning uurida.

Mõnedes metafoorides mõeldakse keele all hoopis keeleoskust. Kui inimese keeleoskus on puudulik, siis osutub see probleemiks või takistuseks. Kui aga kellegi keeleoskus on väga heal tasemel, siis muutub see inimese omandiks ehk isiklikuks varaks.

KIRJANDUS

- Alekõrs, Tiina 2006. Isikustamine reklaamis. *Keel ja Kirjandus*, 4: 310-315
- Allik, Jüri 1997. *Psühholoogia lihtsusest*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus
- Aristoteles 2003. *Luulekunstist*. Tallinn: Keel ja kirjandus
- Degel, Larissa 2005. Värvinimetuste semantikast eestlaste ja venelaste maailmapildis. *Keel ja Kirjandus*, 2: 99-115.
- Degel, Larissa 2007. *Intellektuaalsfäär intellektuaalseid võimeid tähistavate sõnade kasutuse põhjal eesti ja vene keeles*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus
- EE, 6 = Eesti entsüklopeedia. 6. kd, Lõuna – nõud, 1992. Tallinn: Valgus
- EKSS, II = *Eesti keele seletav sõnaraamat*, 2. kd, K, 2009. Tallinn: Eesti keele sihtasutus
- EKSS, III = *Eesti keele seletav sõnaraamat*, 3. kd, L-O, 2009. Tallinn: Eesti keele sihtasutus
- Karlsson, Fred 2002. *Üldkeeleteadus*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus
- Kasik, Reet 2008. Uudistekstide struktuur ja keelekasutus. *Tekstid ja taustad V. Meediatekstide keelekasutus ja selle sotsikultuurilised taustad*. Koost. Reet Kaasik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus: 44-64
- Kasik, Reet 2009. *Meediakeele reguleerimisest*. *Sirp* 9.10.2009, 37: 24
- Kornilov 2003 – Корнилов, Олег. *Языковые картины мира как производные национальных менталитетов*. Москва: ЧеРо
- Lakoff, George; Johnson, Mark 2011. *Metafoorid, mille järgi me elame*. Tallinn: TLÜ Kirjastus
- Ott, Margus 2011. Otsesõnu metafoor. *Sirp* 4.11.2011, 41: 4
- Pajusalu, Renate 2009. *Sõna ja tähendus*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus
- Põhjala, Priit 2011. Metafoorid tänapäeva Eesti meedias. *Sirp* 14.10.2011, 38: 7
- Rannut, Mart; Rannut, Ülle; Verschik, Anna 2003. *Keel, võim, ühiskond: sotsiolingvistika ja keelepoliitika õpik*. Tallinn: TPÜ kirjastus

- Sutrop, Urmas 1999. Meie esivanemate rahvatarkus ja maailmapilt: mida keel mäletab? *Mäetagused*, 11: 113-119
- Tenjes, Silvi 2010. *Semantika*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus
- Tragel, Ilona 2002. Kognitiivne lingvistika mujal ja meil. *Teoreetiline keeleteadus Eestis. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised* 4: 272-286
- Trojanova 2003 – Троянова, Татьяна. *Антропоцентрическая метафора в русском и эстонском языках*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus
- Vainik, Ene; Kirt, Toomas 2008. Kuidas me mõistame mõisteid? *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu Aastaraamat*, 4: 225 - 245.
- Vainik, Ene; Velt, Anneli 2006. Viha metafoorid ja kognitiivne mudel eesti keeles. *Keel ja Kirjandus*, 2: 104-122
- Veismann, Ann 2011. Kaassõnade uurimisest. *Oma Keel*, 1: 5-11
- Wittgenstein, Ludwig 1996. *Loogilis-filosoofiline traktaat = Tractatus logico-philosophicus*. Tartu: Ilmamaa
- Õim, Asta 2003. 'Armastus' ja 'õnn' eestlaste maailmapildis. *Keel ja Kirjandus*, 11: 849–858
- Õim, Asta 2004. Sõna 'õhk' semantika. *Emakeele Seltsi Aastaraamat*, 49: 125–135.
- Õim, Asta 2011. *Komistusi metafooridega*. Tartu: Keelehooldekeskus
- Õim, Haldur 1997. Eesti keele mentaalse maailmapildi allikaid ja piirjooni. *Pühendusteos Huno Rätsepale. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised* 7: 252-268
- Õim, Haldur 2008. Kognitiivne pööre. *Keel ja Kirjandus*, 8-9: 617-627
- Õim, Katre 2005. Metafoori mõistmise mudelid: kategoriseerimine vs. võrdlemine. *Akadeemia*, 8: 1751 - 1772.
- Õim, Katre 2007. Metafoor ELU ON TEEKOND ebaõnne-väljendites. *Emakeele Seltsi aastaraamat*, 52: 179 - 194. Tallinn: Emakeele Selts

SUMMARY: Language-related Metaphors in Estonian Written Media

The work is focused on the language. Language itself is an abstract concept. Talking about abstract things and phenomena, people often try to rely on simpler and straightforward things you can relate to or see with your eyes. Abstract concepts are usually discussed metaphorically using metaphors.

The goal of the work is to find out what metaphors are used in contemporary Estonian-language written media, talking about language.

The work is based on the cognitive theory of metaphors by a linguist George Lakoff and a psychologist Mark Johnson. According to this theory the metaphor is an integral part of a person's everyday life. Metaphor is not only a linguistic phenomenon, but also a metaphorical thought that a human processes.

The test sample of the work consists of typical modern language media representatives: a nationwide newspaper *Eesti Päevaleht* and a cultural newspaper *Sirp*. The research is based on the above-mentioned sources of articles published in 2013, in which the word *language* was used metaphorically.

In the course of the research, it was found that the word *language* was used in 130 different metaphors. All metaphors have been classified according to their content into several groups of meaning.

The largest group of meaning is the significance of metaphor expressing personalization. In such metaphors the language is the performer of an action that makes something that is unique to humans. Also, in this group are those metaphors, where the language is reflected to human qualities and abilities or language development is compared with a human life. Personalization is the best way to transfer a complex idea, because people have more knowledge about themselves and their lives.

Language can also occur in metaphors as an inanimate physical item, that may be seen, perceived, and touch, etc. During the research metaphors were found where the language is compared with a vessel, a mirror, a support or a basement. Such metaphors

are used quite often, because people also have enough knowledge about the objects around them.

Another large group is the language of metaphors expressing space. Space is one of the most popular areas of semantics, because it is human primary field. Language itself can occur in a multi-dimensional space, where there is some sort of interaction. Also, language is an object in space, which is surrounded by other objects.

During the research there was also found a number of metaphors, where the language is presented as elements in a system. People tend to divide language into small parts. This means that the language is a broad term, which makes it difficult to comprehend.

Language is also referred to as an obstacle, the language itself or language studies causes in humans' problems or difficulties. The complexity of the language is understood in foreign language learning, or if people have encountered difficulties in their native language.

The results show that during the research the majority of metaphors founded express the personalization, spatiality of language, or the language compared with physical objects. It is also possible to say that language is a complex concept that involves people's language ability, but can also occur in language skills and the national language.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Mihhail Sorokin

(sünnikuupäev: 11.12.1986)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Keelega seotud metafoorid Eesti ajakirjanduses“, mille juhendaja on Larissa Degel,
 - 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus/Tallinnas/**Narvas**/Pärnus/Viljandis, **27.05.2014**